

Микола Гоголь

Ніч проти Різдва

Переклад М. Т. Рильського

Минувся останній день перед Різдом. Прийшла зимова ясна ніч. Зазорилося. Місяць пишно вплив на небо посвітити добрим людям та всьому мирові, щоб весело було всім колядувати та Христа прославляти.

Мороз брався дужче, як ізрання; зате кругом було так тихо, що за півверстви чулося, як рипить мороз під чобітьми. Ще жоден гурт парубоцький не проявлявся попід вікнами; тільки місяць зазирає крадькома до хат, мовби виманював дівчат, які прибиралися та чепурилися, щоб хутчій повибігати на рипучий сніг. Аж ось в одній хаті з комина посунув дим і хмарою пішов по небі, а разом із димом верхи на мітлі вилетіла відьма.

Якби на той час проїздив був сорочинський засідатель трійкою громадських коней, у шапці зі смушевим обводом, на кшталт уланський зроблений, у синім кожусі, підбитім чорним смушком, із нагаєм, з біса мудро сплетеним, що ним має за звичай підганяти свого машталіра, то він би запевне помітив її, бо ж від сорочинського засідателя жодна тобі в світі відьма не заховається. Він же достеменно знає, скільки в якій молодиці свиня водить поросят, а скільки лежить у скрині полотна, та що саме зі своєї одежини й майна заставить добрий чоловік святої неділі у шинку. Та сорочинський засідатель таки не проїздив, і яке ж йому діло до чужих, — свою волюсть має. А відьма тим часом знялася так високо, що ледве манячила чорною цяткою вгорі. І де тільки з'являлася цятка, там зорі одна по одній щезали на небі. Незабаром відьма назбирала їх повний рукав. Чотири чи три ще блимало. Коли це з іншого боку з'явилася друга цятка, побільшала, почала розтягатися, і була то вже не цятка. Низький на очі, хай би він наклав на ніс замість окулярів хоч би й колеса з комисарової брички, і тоді не розпізнав би, що воно за проява.

Спереду достоту німець¹ вузький писочок, що безнастанно вертівся на всі боки та нюшкував усе, що тільки траплялося, закінчувався, як і в наших свиней, кругленьким рильцем; ніжки були такі тоненькі, що коли б такі Яреськівському голові, то він потрошив би їх за першим козачком. Зате ж іззаду було воно достеменно губернський стряпчий у мундирі, бо теліпався в нього хвіст, такий гострий та довгий, як теперішні фалди в мундирах; хіба тільки по цапиній борідці під писком, та по невеличких різках, що стирчали на голові, та що був увесь не біліший од сажотруса, можна було здогадатися, що не німець то, й не губернський стряпчий, а от собі чорт, якому остання ніч зосталася блукати на білім світі та під'юджувати на гріхи добрих людей. Узавтра ж, тільки що вдарять перші дзвони до заутрені, помчить він неоглядки, хвоста підібгавши, до свого барлога.

Тим часом чорт закрадався потихеньку до місяця і вже простяг був руку схопити його; але враз смикнув її назад, мов опечений, посав пальці, подригав ногою і забіг з другого боку та знову ж таки відскочив і відхопив руку. Але ж, хоч і як йому не таланило, хитрий чорт не покинув своїх витівок. Прискочивши, раптом схопив він місяця вобіруч, гірко кривлячись та дмухаючи перекидав його з руки в руку, мов той дядько, що добув голими руками жарину для своєї люльки; аж тоді сховав похапцем до кишені та й побіг собі далі, мов і не він.

У Диканьці ніхто не чув, як чорт украв місяця. Щоправда, волосний писар, рачкуючи з коршми, бачив, як місяць із доброго дива танцював на небі, і божився та присягався на тому перед усім селом, однак миряни лише кивали на те головами і навіть брали його на сміх.

Яка ж то була притичина чортові на таке беззаконне діло? А ось яка: він знав, що багатого козака Чуба покликав дяк до себе на кутю, де мають бути: голова, приїжджий з архиєрейської півчої дяків родич у синьому сурдуті, який брав щонайнижчого тобі баса; козак Свербигуз і ще дехто; де, oprіч куті, мала бути варенуха, шапранівка та багато всякої страви.

А тим часом Чубова дочка, на все село красуня, зостанеться вдома, а до неї запевне прийде коваль, здоровань і хлопець хоч куди козак, що осоружніший був чортові, ніж панотця Кіндрата проповідь. На дозвіллі коваль малярював, і вславлено його за найкращого маляра на всю околицю. Ще як жив покійний сотник Л...ко, то навіть він навмисне закликав його до Полтави фарбувати дерев'яного паркана коло свого дому. Коваль порозмальовував і всі миски, з яких диканські козаки сьорбали борщ.

Богобоязливим бувши чоловіком, він не раз малював ікони, та й тепер ще можете знайти в Т... церкві його євангеліста Луку. Але все перевершив він, як змалював у церкві на стіні, у правому притворі, святого Петра в день Страшного Суду, з ключами в руках, що виганяє з пекла нечисту силу. Переляканий чорт на тій картині метушився на всі боки, прочуваючи свою загибель, а визволені з неволі грішники лушпенили та ганяли його батогами, поліняччям та чим запопада. Коли майстер працював над тією картиною і малював її на великій дерев'яній дошці, чорт з усієї сили намагався перебивати йому, штовхав під руку, вихором здіймав

¹ Німцем у нас звуть кожного з чужого краю, як то француз, чи то цісарець, чи швед — усе німець. (Прим. М. Гоголя.)

із горна в кузні попів і засипав ним картину; а проте роботу закінчено, дошку внесено до церкви і вправлено у стіну в притворі, і відтоді чорт запрягся мститися на ковалеві.

Одна тільки ніч була ще йому блукати по білим світі; але й цієї ночі він метикував, як би то зігнати на ковалеві свою злість. Отож він і наважився вкрати місяця, надіючись на те, що старий Чуб ледачий та вайлуватий, а від хати до дяка не так і близько: до нього йти було поза селом, проз вітряки, проз цвинтар, минаючи провалля. Ще місячної ночі варенуха та шапранівка, може, й заманили б Чуба. Але такої темряви хай би хто спробував стягти його з печі та виманити з хати! А коваль, що здавна жив із ним у незлагоді, хоч і який був дужий, не насмів би нізащо прийти до дочки, як той удома.

Таким от побитом, скоро чортяка сховав до своєї кишені місяця, враз по всьому світу зробилося так темно, що не кожне знайшло б дорогу й до шинку, не те що до дяка. Відьма, опинившись зненацька в темряві, скрикнула. Тут чорт, підсипавшись до неї бісиком, підхопив її під руку і взявся нашіптувати на вухо те саме, що звичайно усій жіночкській породі нашіптують. Дивні дива творяться в нас на світі! Все, що тільки живе на ньому, все те намагається перехоплювати та перекирвляти одне одного. Колись, бувало, в Миргороді самий тільки суддя та городничий походжали взимку у критих сукном кожухах, а все мале чиновництво носило кожушанки непокриті. А тепер і засідатель, і підкоморий відсмалили собі нові кожухи з решетилівських смушків, сукном криті. Канцеляриста та волосний писар позаторік понабирали китайки синьої по шість гривень за аршин. Паламар зробив собі пейстинові на літо штани та гарусову камізельку в пасочки. Одне слово, все пнеться в люди! Коли ці люди тікатимуть від марної марноти! Можна побитись у заклад, що багато знайдеться таких, яким буде навдивовижу бачити чорта, як той і собі туди ж чимчикує. Найприкріше те, що він, певне, себе за красеня має, дарма що вся постава — глянути сором. Пика, як каже Хома Григорович, мерзота над мерзотами, а проте й він не від того, щоб у гречку скакати. Але на небі й під небом так потемніло, що нічого не можна було вже побачити, що там коїлося далі між ними.

— То ти, куме, кажеш, що не був іще у дяка в новій хаті? — мовив козак Чуб, виходячи з дверей своїх, до сухорлявого, високого, в короткій кожушині дядька, оброслого бороною; видно було, що вже тижнів зо два чи й більше не доторкався до неї скісок, якими звичайно дядьки голять бороди, не маючи бритви. — Там тепер буде славна пиятика! — провадив Чуб далі, оскиряючись задоволено. — Аби-но тільки нам не спізнитись!

Тєє кажучи, Чуб поправив пояса, що тісно підперізував кожуха, глибше насунув свою шапку, стис у кулаці батога — страх та кару для в'їдливих собак, але, поглянувши вгору, зупинився...

— Що за дідько! Глянь, глянь-но, Панасе!..

— А що? — мовив кум і підвів голову теж догори.

— Як то що? Та ж місяця нема!

— Що за недобра мати! Таки й справді нема місяця.

— То ж бо й воно, що нема! — врубав Чуб, трохи сердитий на кумову завсідню байдужість. — Тобі, бачиться, й за вухом не свербить.

— А що я маю робити?

— І треба ж було, — провадив далі Чуб, утираючи рукавом вуса, — якомусь чортяці, бодай йому, собаці, зранку не привелося чарчини перехилити, устроїти свого носа!.. Далєбі, наче на сміх... Зумисне, сидючи в хаті, заглядав у вікно: ніч гарна навдивовижу! Ясно, сніг вилискує проти місяця. Все було видно, наче вдень. Не встиг ступити за поріг, і на тобі, хоч в око стрель! Щоб йому всі зуби поламалися у сухий гречаник.

Чуб довго ще буркотав та лаявся, а тим часом роздумував, що б його почати. Йому он як хотілось розбалакатися про всячину в дяка, де, напевне, сиділи вже й голова, і заїжджий бас, і дїгтяр Микита, який їздив щодва тижні до Полтави на торг та викроював такі штуки, що всі миряни аж за животи бралися зо сміху. Уже бачив Чуб у думках на столі варенуху. Все це, щоправда, було дуже принадне; але нічна темрява привертала його до тих лінощів, у яких так щиро кохаються всі козаки. Як би то було гарно тепер лежати, підібгавши ноги, на лежанці, смоктати спокійно люльку та крізь п'янку дрімоту слухати колядок і пісень веселого парубоцтва та дівчат, що гуртами товклися попід вікнами! Він би, напевне, зважився на тєє, коли б був сам, але тепер удвох не так нудно і страшно йти серед темної ночі, та й не хотілося таки виказати себе перед кумом ледарем чи боягузом. Налаївшись, звернувся він знову до нього.

— Так таки й нема, куме, місяця?

— Нема.

— Чудасія, далєбі! А дай-но понюхати табаки! У тебе, куме, добряча табака! Де береш?

— Та де вона в біса добряча! — відповів кум, зачинаючи березову табакерку, цяцьковану візерунками. — Стара курка й та не чхне!

— Пам'ятаю, — провадив Чуб своєї, — мені покійний шинкар Зозуля привіз був якось нюхачки з Ніжина. Що то була за табака! Славна була табака! Ну, як же, куме, що будемо робити? Надворі ж бо темнота.

— Про мене, лишаймося хіба вдома, — мовив кум, беручись за закрутку в дверях.

Якби кум був не сказав цього, то Чуб, мабуть, зважився б зостатись, але тепер його ніби щось під'юджувало йти наперекір.

— Таки ні, куме, ходім! Так не годиться, треба йти!

Сказавши це, він уже й розгнівався на себе, нащо сказав. Йому було дуже неохота плентатись такої ночі; та його потішало те, що він сам умісне цього захотів і вчинив не так, як йому раджено.

Кум, не подавши ані знаку досади, як людина, що їй байдужісінько, чи то вдома сидіти, а чи з дому податися, оглянувся кругом, почував пужалном плечі, і двоє кумів помандрували далі.

Тепер погляньмо, що робить, сама zostавши, дочка-красуня. Оксані не минуло ще й сімнадцяти, а вже мало не по всьому світі, і по той бік Диканьки, і по цей бік Диканьки, тільки й мови, що про неї. Парубки гуртом проголосили, що кращої дівки й не було ніколи, і не буде ніколи на селі. Оксана знала й чула все, що про неї мовилося, і вередлива була, як кожна красуня. Коли б вона ходила не в плахті та запасці, а в якомусь капоті чи що, то порозганяла б усіх своїх прислужниць. Парубки впадали за нею табунами, але, стративши терпець, кидали помалу й лицялися до інших, не таких примхливих. Тільки один коваль був завзятущий та не кидав своїх зальотів, хоч і з ним поводитись анітрохи не краще, як з іншими.

Як батько вийшов з хати, Оксана довго ще чепурилася та вихилялася перед невеликим в олив'яній оправі дзеркальцем і не могла намілуватися з себе.

— І чого це надумано славити про мене, буцімто я гарна? — казала вона ніби знехотя, аби тільки хоч про що-небудь побазікати з собою. — Брешуть люди, я й зовсім негарна!

Але майнуло в дзеркалі свіже, жваве, дитинно-юне личко з блискучими чорними очима та невимовне звабливою усмішкою, що вогнем пекла душу, — і виступила навч уся тих слів несправедливість.

— Хіба, може, й справді чорні брови та очі мої, — провадила красуня, не випускаючи дзеркальця, — такі гарні, що вже інших і на світі немає? Та й яка краса у цьому кирпатенькому носі, і в щоках, і в губах? Буцімто гарні мої чорні коси? Ой! Інший злякався б їх увечері: вони мов довгі гадюки, переплелись та обвилися круг голови. Я бачу тепер, що й зовсім не гарна! — І, помалу відхиляючи від себе дзеркало, скрикнула: — Ні, таки вродлива! Ой, яка вродлива! Диво дивне! Яку ж радість дала б я тому, чия буду жінка! Як же милуватиметься мною мій чоловік! Він і пам'ять стратить! На смерть зацілує.

— От так дівчина, — прошепотів, увійшовши тихо, коваль, — і чваниться вона не так, щоб дуже. Може, з годину яку стоїть, видивляючися в дзеркалі, надивитися не може, ще й вихваляє себе вголос!

— Таке-то, парубки! Чи я ж вам до пари? Погляньте-но на мене, — провадила гарненька кокетка, — як я павою виступаю; сорочка в мене червоним шовком вишита. А стрічки на голові! Вам і довіку не бачити пишнішого брузументу. Цього всього накупив мені батько, щоб посватав мене найкращий хлопець у світі.

І, усміхнувшись, обернулася вона та й побачила коваля...

Скрикнула й суворо стала перед ним.

Коваль і руки опустив.

Тяжко сказати, що було на чарівному, смаглявому дівочому личку. І суворість була, і крізь суворість проглядало якесь глузування з запамороченого коваля; і ледве помітно зрожевіло личко з досади; і все це так переплелось й таке було невимовне гарне, що обцілував би її мільйон разів, — от усе, що тоді можна було найліпшого вчинити.

— Ти чого прийшов сюди! — так почала Оксана. — Може, хочеться, щоб випровадила за поріг лопатою? Ви всі майстри до нас підсипатися. Миттю пронюхаєте, як батьків удома нема. Е! Знаю я вас! Що, скриня моя готова?

— Буде готова, моє серденько, таки по святах буде готова. Аби ти знала, скільки наовтузився я коло неї: дві ночі не виходив із кузні; зате ж і ніяка попівна не матиме такої скрині. Залізом окував таким, що не клав і сотникові на тарадайку, як ходив на роботу до Полтави. А розмалюю! Всю околицю біленькими своїми ніжками сходи, не знайдеш такої! По всьому полі покладу квіти червоні й сині. Як жар, горітиме. Не гнівайся ж на мене! Дозволь хоч поговорити та хоч глянути на тебе!

— Хто ж боронить — говори й дивись!

А сама сіла на лаву і знову заглянула в дзеркало та взялася чепурити свої коси. Глянула на шию, на нову сорочку, шовком шиту, і ледве примітне милування собою самою проглянуло на устах, на свіжих лицях і в очах посвітилося.

— Дозволь же й мені коло тебе сісти! — мовив коваль.

— Сідай, — відповіла Оксана, а на устах та в радісних очах бриніло ще те саме чуття.

— Ясочко моя, зоре моя, Оксано, дозволь же поцілувати тебе, — сказав заохочений коваль і пригорнув її до себе, сподіваючись поцілунка, та Оксана відхилила свої щоки, що вже от-от не торкав він губами, і відіпхнула його.

— Ще чого тобі захотілося? Йому як мед, то й ложкою! Геть від мене, в тебе руки шорсткіші од заліза. Та й сам ти димом пропахся. Мабуть, геть чисто вимастив мене сажею.